

spiritual unity, the necessary political consolidation and civic agreement, which in practical terms involves planning and conducting a series of concerted actions of political, cultural, economic and informational character. In addition, legal ideology should be sufficiently open to take into account and perceive the historical experience of the Ukrainian nation. The legal ideology should include all the constructive and useful for Ukraine on the theory and practice of the past and present.

Needed is a rational combination of the interests of the individual and society, and not the domination of one over the other. Full development of the personality, ensuring the harmony of rights and responsibilities must be realized through the integration of man into society, its culture, the involvement of the cultural and intellectual potential of the nation. The concept of the development of Ukrainian culture in the broad sense of the word should be the true basis for state-building in Ukraine.

Key words: legal ideology, theoretical and legal science, state policy, effectiveness of ideology.

УДК 340.132

Юрій Володимирович Почепцов,
*аспірант відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України*

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДІЇ ТА ЕФЕКТИВНОСТІ ПРАВА ЯК ПІЗНАВАЛЬНА СКЛАДОВА ПРАВОВОЇ АНАЛІТИКИ

Постановка проблеми. Конституційне проголошення України незалежною, суверенною, демократичною, соціальною, правовою державою, потреба в подальшій демократизації суспільного і державного життя визначають необхідність дослідження змісту та сутності таких головних категорій теорії права, як дієвість та ефективність права. Зазначені категорії аксіоматично в сучасному правознавстві визнаються важливими критеріями якості правового регулювання, що є основою розбудови держави та правової системи на вказаних конституційних засадах. Тому наукові дослідження проблем дієвості та ефективності права крізь призму їх порівняльно-правових аспектів мають важливе значення з точки зору формування наукового підґрунтя для подальшої діяльності в сфері державного будівництва та розвитку правової системи.

Особлива актуальність теми цієї статті приділена проголошенню ідеї верховенства права та підпорядкуванню діяльності держави інтересам особистості, потребою у розбудові правової системи України на засадах справедливості, гуманізму, визнання людини найвищою соціальною цінністю тощо. Дієвість та ефективність права визначають правове регулювання, тим самим забезпечують захист прав особистості, стабільність, порядок і організованість суспільства, реалізацію перспектив соціального та економічного розвитку. Визнання важливості та соціальної цінності права спричинило необхідність дослідження проблеми його дієвості та ефективності, шляхів підвищення рівня якості правового регулювання, зокрема й через аналіз їх порівняльно-правових аспектів. Тому досліджувана проблема має як теоретичне, так і практичне значення. Її актуальність обумовлюється доцільністю наукової розробки проблем дієвості й ефективності права, результати якої становитимуть основу формування і реалізації шляхів підвищення якості правового регулювання, стануть невід'ємним елементом правової аналітики як методологічної основи дослідження права крізь його праксеологічне розуміння.

Однією з важливих проблем загальнотеоретичного спрямування є вивчення порівняльно-правових аспектів досліджуваного явища. Це забезпечує об'єктивність розуміння таких властивостей права, як його дієвість і ефективність, що, зі свого боку, сприятиме аналізу права як поліструктурного, системного утворення, яке має ціннісний вимір, відповідне соціальне призначення. У світлі тих змін, які відбуваються сьогодні в суспільстві, вчення про дієвість та ефективність права слід розглядати як пріоритетний напрям вітчизняної юридичної науки, основною метою якого є формування наукового уявлення про феномен права, його цінність і призначення. Проведення вказаного дослідження дасть змогу розкрити особливості дієвості й ефективності права як самостійних властивостей права, так і в контексті їх взаємозв'язку між собою, які мають спільні та відмінні характеристики.

Актуальність теми дослідження доводиться й існуючим станом її наукової розробки. Наукові питання, пов'язані з дієвістю та ефективністю права, не належать до числа обділених юридичною наукою. Водночас переважна більшість наукових досліджень, присвячених цій проблемі, припадає на період до проголошення нашою державою незалежності, хоча чимало теоретичних положень, сформульованих у той час, не втратили свого значення й понині. Проте сама проблема дієвості та ефективності права потребує переосмислення під кутом зору тих змін, які відбулися в правовій системі України за роки її незалежності, і насамперед – у процесі реалізації положень чинної Конституції України. Також майже недослідженими залишаються порівняльно-правові аспекти дієвості та ефективності права як самостійних, проте взаємопов'язаних властивостей права. Саме вони характеризують передумови, процес та результат поширення права на суспільні відносини, зумовлює реальність процесу правового регулювання загалом.

Таким чином, існуючі прогалини в наукових дослідженнях посилюють актуальність обраної теми, адже вивчення проблем дієвості та ефективності права є потребою сьогодення, яка випливає з сучасного рівня юридичних знань, потреб законодавчої діяльності та юридичної практики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Філософське підґрунтя наукового дослідження порівняльно-правових аспектів дієвості та ефективності права становитимуть вчення мислителів Античності, Середньовіччя, Нового часу, Просвітництва, Новітнього часу та Сучасності. Особливо корисними стануть погляди Геракліта, Демокріта, Сократа, Сенеки, Платона, Аристотеля, Римських юристів, Августина Антоніна, Ф. Аквінського, М. Падуанського, юристів Середньовіччя, Н. Макіавеллі, Ж. Бодена, Г. Гроція, Б. Спінози, Дж. Локка, Г. Гуго, К. Савіньї, Ф. Пухти, Ш.-Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, Г. Гегеля, І. Канта, К. Маркса, М. Вебера, Е. Дюркгейма та ін. Важливе значення для з'ясування стану наукової розробки проблем дієвості та ефективності права стануть наукові праці Р. фон Ієринга, І. Ільїна, Г. Кельзена, Б. Кістяківського, Л. Петражицького, М. Коркунова, К. Неволіна, М. Владимирського-Буданова, Ф. Леонтовича, П. Недбайла, О. Лейста, Г. Радбруха, Г. Харта, Л. Фуллера та ін.

Теоретичною основою наукового дослідження порівняльно-правових аспектів дієвості та ефективності права стануть наукові праці відомих українських і зарубіжних учених, серед них: С. Алексєєв, М. Байтін, В. Батлер, С. Бобровник, О. Богініч, А. Венгеров, А. Вудфілд, П. Євграфов, А. Засць, М. Козюбра, В. Кудрявцев, В. Лазарєв, Р. Лівшиц, В. Мамутов, М. Матузов, В. Нерсисянц, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, О. Петришин, П. Рабінович, Л. Райт, Т. Тарахонич, Р. Халфіна, Л. Явич та ін.

Окремі питання дієвості та ефективності права досліджували представники галузевих юридичних наук. Зокрема, вказаній проблематиці присвячено праці вчених конституційного права (В. Погорілко, Т. Хабрієва); адміністративного права (С. Алфьоров, О. Андрійко, С. Ківалов, В. Нагребельний); кримінального права (П. Андрушко, О. Костенко, О. Кваша); цивільного права (Р. Стефанчук, Є. Харитонов, Я. Шевченко) тощо.

Однак сучасний стан наукової розробки проблем дієвості та ефективності права свідчить про епізодичність зазначених досліджень, оскільки наукове вивчення вказаних питань здійснювалося опосередковано через науковий аналіз інших суміжних правових явищ і процесів. Як результат, у сучасній вітчизняній юридичній науці відсутні комплексні дослідження питань дієвості та ефективності права в контексті їх порівняльно-правового аналізу.

Метою статті є визначення на концептуальному рівні наукознавчого потенціалу порівняльно-правових аспектів дієвості й ефективності права в сучасних умовах правового регулювання в Україні.

Основні результати дослідження. Питання наукознавчого потенціалу порівняльно-правових аспектів дієвості та ефективності права має епізодичний характер наукового дослідження та розкривається крізь призму наукового вивчення інших суміжних проблем, які стосуються дієвості та ефективності права. Аналізуючи доктринальні підходи до питань ефективності та дієвості права, вважаємо за доцільне їх узагальнити, що в подальшому дасть змогу узагальнити і наукознавчий характер порівняльно-правових аспектів дієвості та ефективності права. У юридичній літературі

проблематика ефективності та дієвості права розкривається крізь призму так званого «цільового підходу» [1, с. 18–19; 2, с. 29; 3, с. 91; 4, с. 41], обґрунтовуючи це прив'язкою до розуміння цілі, яка покладається на правову норму при її розробці та прийнятті. Водночас ми вважаємо, що така назва не цілком відображає особливості розуміння категорій «ефективність права» та «дія права». Це пояснюється обмеженістю терміна «цільовий підхід», оскільки акцент робиться лише на ціль правової норми та не враховує інші аспекти вказаних категорій, зокрема: формалізацію цілі норм права, їх поширеність на суспільні відносини, особливості їх зміни, критерії ефективності права, оцінка ефективності права тощо. У межах вказаного підходу, на переконання вчених, ефективність права та дієвість права слід визначати як стан досягнення цілей права [5, с. 53], рівень відповідності між цілями законодавця і результатами, які досягнуто [6, с. 22], результат дії норм права, що виявляється у змінах соціальної дійсності [7, с. 41], корисність поширення правової норми на суспільні відносини [8, с. 45–46], результат реалізації загальносуспільних інтересів і потреб [9, с. 109]; кількісна оцінка співвідношення між ціллю норми права, теоретичною можливістю її реалізації та матеріальним виразом результату її поширення на суспільне життя [10, с. 55–57] тощо. Вказаний підхід зберігає свою актуальність і в поглядах сучасних учених, які визначають ефективність права як «співвідношення фактичних результатів здійснення норми права та декларованої нею мети, остання передбачається нормотворцем при прийнятті відповідних правових актів – законів, указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України тощо [11, с. 369–370].

Іншим, не менш поширеним підходом до розуміння вказаних категорій є так званий процесуальний підхід, який дає змогу розкрити ефективність права та дієвість права як особливий різновид юридичного процесу, що відображає постійний і безперервний процес поширення норм права на суспільні відносини, що призводить до відповідних правових наслідків. Такий процес походить від сутності права як засобу впливу на суспільні відносини та його результату, що виявляється у досягненні певного стану впорядкованості суспільних відносин. Так, на думку В. Лапаєвої, ефективність права та дієвість права слід розглядати з точки зору його поширеності на суспільні відносини, що є постійним, циклічним, невідворотним процесом досягнення економічних, політичних, ідеологічних та інших цілей. Такий процес забезпечує в подальшому оновлення правового регулювання, його приведення у відповідність до потреб тогочасного «соціалістичного будівництва», а також визначає механізм досягнення нових цілей суспільного розвитку, формування нових та удосконалення існуючих норм права [12, с. 502–503]. Прибічником такого підходу є і С. Алексєєв, який за результатом аналізу феноменологічних особливостей права приходить до висновку про те, що за своїм потенціалом право є ефективно орієнтованим, оскільки є засобом у руках держави щодо досягнення тих або інших завдань [13, с. 153–154]. Прийняття тих або інших норм права вже за своєю сутністю пов'язано з подальшим процесом їх реалізації та забезпечення результативності впливу на суспільні відносини. Ті норми права, що не націлені на ефективність, аксіоматично не можуть існувати. Хоча, як показує законотворча практика України, мають місце випадки, коли прийняття тих або інших норм права не завжди пов'язане з націленістю їх на досягнення того чи іншого правового ефекту, здійснення правового впливу на суспільні відносини (наприклад, переважна більшість положень Закону України від 9 квітня 2015 р. № 314-VIII «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті» [14] закріплюють декларативні положення, які потенційно не спроможні вплинути на впорядкування суспільних відносин, окрім того сам підхід до встановлення правового статусу тих суб'єктів – фізичних осіб, яких на момент прийняття Закону вже немає в живих, є помилковим з точки зору правил юридичної техніки та вимог правового регулювання реально існуючих відносин.

Найбільш оптимальним, на нашу думку, є інтегративний підхід до розуміння дієвості та ефективності права, який поєднує в собі визначення вказаних понять як багатоаспектних, що розкривають природу та зміст права, його функціональне призначення, роль у функціонуванні правової сфери життєдіяльності суспільства, співвідношення з іншими поняттями юридичної

науки тощо. Відповідно, вчені акцентують увагу на тому, що дієвість та ефективність права можливо розкрити крізь призму антрополого-комунікативної площини правового життя суспільства, в якій центром правового регулювання визнано людину, її гідність, права та свободи, форми самоорганізації [15, с. 54–56]; комплексу величин, які включають у себе співвідношення між ціллю очікуваного впливу правових засобів на суспільні відносини та реальними результатами такого впливу; оптимальну міру впливу права на суспільні відносини, критерії ефективності права, поведінкову ефективність права та фактичну ефективність права, фактори, від яких залежить ефективність права [16, с. 781–783]; засобів виміру реальності права, що відображає і визначає корисність особливої техніки правового регулювання, професійність суб'єктів, що творять право та його реалізують, відповідність поведінки суб'єктів права вимогам, що закріплені правовими нормами [15, с. 76] тощо.

Висновки. Незважаючи на дискусійність та неоднозначність розуміння категорій дієвості й ефективності права, їхній зміст можливо закласти в основу характеристики наукознавчого потенціалу. Враховуючи складність вказаних категорій, на нашу думку, наукознавчий потенціал порівняльно-правових аспектів дієвості та ефективності права виявляється у таких напрямках наукового дослідження, які ми визначаємо як перспективні:

- на підставі аналізу історії становлення та розвитку наукового дослідження дієвості та ефективності права охарактеризувати стан їх наукової розробки;
- розкрити особливості наукового пізнання дієвості та ефективності права крізь призму сучасних типів праворозуміння;
- встановити функціональні можливості світоглядних, загальнонаукових і конкретно-наукових методів дослідження, що можуть бути застосовані до вивчення дієвості та ефективності права;
- обґрунтувати авторське розуміння понять «дієвість права» та «ефективність права», виокремити й охарактеризувати їхні спільні та відмінні ознаки;
- визначити фактори, які зумовлюють дієвість та ефективність права, з'ясувати їх роль і характер впливу на якість правового регулювання;
- виокремити та охарактеризувати критерії виміру дієвості та ефективності права;
- розкрити особливості правового регулювання як сфери прояву дієвості та ефективності права;
- встановити стан дієвості та ефективності права в сучасних умовах правового регулювання в Україні, а також визначити й обґрунтувати шляхи його підвищення.

Використані джерела

1. Пугинский Б. И. Правовые средства обеспечения эффективности производства / Б. И. Пугинский ; отв. ред.: И. Н. Петров. – М. : Юридическая литература, 1980. – 144 с.
2. Рабинович П. М. О юридической природе целей правовых актов / П. М. Рабинович // Правоведение. – 1971. – № 5. – С. 28–35.
3. Казимирчук В. П. Эффективность права как формы социального контроля / В. П. Казимирчук, С. В. Боботов // Эффективность применения уголовного закона / отв. ред. Н. Ф. Кузнецова, И. Б. Михайловская. – М., 1973. – С. 87–95.
4. Жинкин С. А. Эффективность права: антропологическое и ценностное измерение : дис. ... д-ра юрид. наук / С. А. Жинкин. – Краснодар, 2009. – 475 с.
5. Лазарев В. В. Эффективность правоприменительных актов (вопросы теории) / В. В. Лазарев. – Казань : Изд-во Казанского ун-та, 1975. – 208 с.
6. Глазырин В. В. Эффективность правовых норм / В. В. Глазырин, В. Н. Кудрявцев, В. И. Никитинский, И. С. Самощенко. – М. : Юридическая литература, 1980. – 280 с.
7. Пашков А. С. Эффективность действия правовой нормы (к методологии и методике социологического исследования) / А. С. Пашков, Л. С. Явич // Советское государство и право. – 1970. – № 3. – С. 40–45.
8. Проблемы эффективности работы управленческих органов / под ред. Ю. А. Тихомирова. – М. : Наука, 1973. – 342 с.
9. Козлов В. А. К вопросу о понятии эффективности права / В. А. Козлов // Вестник ЛГУ. – 1972. – № 5. – С. 107–111.
10. Маликов М. Ф. Эффективность приговора в советском уголовном процессе. Вопросы теории и практики / М. Ф. Маликов ; под ред. М. С. Брайтмана. – Саратов : Изд-во Саратовского университета, 1982. – 182 с.
11. Рабинович П. М. Ефективність права / П. М. Рабинович // Юридична енциклопедія : в 6 т. / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Українська енциклопедія, 1999. – Т. 2: Д–Й. – С. 369–370.

12. Проблемы общей теории права и государства : учеб. / Институт государства и права РАН ; под общ. ред. В. С. Нерсисянца. – 2-е изд., пересмотр. – М. : Норма: ИНФРА-М, 2014. – 816 с.
13. Алексеев С. С. Социальная ценность права в советском обществе / С. С. Алексеев. – М. : Юридическая литература, 1971. – 223 с.
14. Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті : Закон України від 9 квітня 2015 р. №314-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/314-19>.
15. Поляков А. В. Эффективность правового регулирования: коммуникативный подход / А. В. Поляков // Эффективность правового регулирования : монография / под ред. А. В. Полякова, В. В. Денисенко, М. А. Беляева. – М. : Проспект, 2017. – 308 с.
16. Скакун О. Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс) : учебник / О. Ф. Скакун. – Харьков : Эспада, 2007. – 640 с.

Почепцов Ю. В. Порівняльно-правові аспекти дії та ефективності права як пізнавальна складова правової аналітики

У статті розкрито актуальність наукового пізнання порівняльно-правових аспектів ефективності і дієвості права як предмета наукового пізнання. Встановлено філософське та наукове підґрунтя наукового дослідження порівняльно-правових аспектів дієвості та ефективності права. Узагальнено наукові погляди вчених, які стосуються розуміння дієвості та ефективності права. Підсумовано, що сучасний стан наукової розробки проблем дієвості та ефективності права свідчить про епізодичність зазначених досліджень, оскільки наукове вивчення вказаних питань здійснювалося опосередковано через науковий аналіз інших суміжних правових явищ і процесів. Як результат, у сучасній вітчизняній юридичній науці відсутні комплексні дослідження питань дієвості та ефективності права в контексті їх порівняльно-правового аналізу. Автором визначено на концептуальному рівні наукознавчий потенціал порівняльно-правових аспектів дієвості й ефективності права в сучасних умовах правового регулювання в Україні.

Враховуючи складність категорій дієвості та ефективності права, розкрито наукознавчий потенціал порівняльно-правових аспектів дієвості та ефективності права в межах комплексу наукового дослідження, які визначено як перспективні.

Ключові слова: ефективність права, дія права, реалізація права, ціль права, ефективність правового регулювання, ефективність механізму правового регулювання.

Pocheptsov Y. Comparative-legal aspects of the action and effectiveness of law as a cognitive component of legal analysis

The paper reveals the relevance of scientific knowledge of the comparative legal aspects of the effectiveness and efficiency of law as a subject of scientific knowledge. The philosophical and scientific basis of scientific research of comparative legal aspects of the effectiveness and efficiency of law is established. The scientific views of scientists concerning the effectiveness and efficiency of law are summarized.

It is concluded that the current state of scientific development of problems of efficiency and effectiveness of law testifies to the episodicity of these studies, since the scientific study of these issues was carried out indirectly through a scientific analysis of other related legal phenomena and processes. As a result, in today's domestic legal science, there are no comprehensive studies of the issues of the effectiveness and efficiency of law in the context of their comparative legal analysis. The author identifies at the conceptual level the science-education potential of comparative legal aspects of the effectiveness and efficiency of law in the current conditions of legal regulation in Ukraine.

Taking into account the complexity of the categories of efficiency and the effectiveness of law, the scientific-linguistic potential of comparative legal aspects of the effectiveness and efficiency of law within the framework of a set of directions of scientific research, which are defined as perspective, is disclosed. The following areas are scientifically promising: on the basis of analysis of the history of the formation and development of scientific research on the effectiveness and efficiency of law to characterize the state of their scientific development; to reveal the peculiarities of scientific knowledge of the effectiveness and efficiency of law through the prism of modern types of legal thinking; to establish the functional possibilities of world-view, general-scientific and concrete scientific research methods that can be applied to the study of the effectiveness and efficiency of law; to substantiate the author's understanding of the concepts of «effective law» and «effectiveness of law», to distinguish and characterize their common and distinctive features; to determine the factors that determine the effectiveness and efficiency of law, to determine their role and nature of influence on the quality of legal regulation; to distinguish and characterize the criteria for measuring the effectiveness and efficiency of law; to reveal the peculiarities of legal regulation as a sphere of effectiveness and efficiency of law; to establish the state of effectiveness and efficiency of law in the current conditions of legal regulation in Ukraine, as well as to identify and justify ways to increase it.

Key words: law efficiency, law action, law implementation, law purpose, legal regulation efficiency, legal regulation mechanism efficiency.